

GRIGORE NANDRIŠ, *Old Church Slavonic Grammar*. Handbook of Old Church Slavonic, Part I; London East European Series Group I, University of London, Athlone Press, 1959, str. XVI+235.

Anglosaski se svijet i pored zajedničkog jezika (koji se doduše razlikuje po izgovoru i po koječemu drugom) dijeli u dvije kulturne i prema tome nacionalne cjeline koje u posljednje vrijeme, bez obzira na političke faktore i blokove, pokazuju dosta interesa za slavenska kulturna pitanja, pa tako i za slavenske jezike, samo svaka na svoj način. Može se reći da je i buđenje s obzirom na te interese počelo nekako u isto vrijeme (u pedesetim godinama ovoga stoljeća, poslije Drugog svjetskog rata u kojem su i jedni i drugi bili saveznici Slavena, da se odmah čim je rat svršio na svoje čudo našu u suprotnim taborima — i to je čuđenje po starom klasičnom uzoru postalo uzrok umovanja i, na kraju, interesa za onu drugu stranu, pa tako i za njezine jezike). Najprije su se posvuda osnivali ruski instituti (Russian Institutes) no pomalo ta se osnova proširivala: stari ruski jezik, pa i dobar dio savremenog ruskog književnog jezika (v. o tome zanimljivu raspravu A. A. Šahmatov-G. Y. Shevelov, *Die kirchenslavischen Elemente in der modernen russischen Literatursprache*, Wiesbaden 1960, str. 106) ne može se proučavati bez poznavanja staroslavenskoga, a kada se već uči staroslavenski, zašto da se veže samo za ruski, zašto da se ne proučava *sav*, pa će od toga biti, možda, koristi i za češki, ruski, slovački, lužički ili bugarski — za jezike tzv. satelita koji danas doduše nemaju neko veće političko značenje, ali ga već sutra mogu imati i ponovo steći. Ovo je gledanje, koje dijele neki osrednji krugovi i

³ V. Klinger, *Životnoe v antičnom i sovremennom sueverii*, Kiev 1911; Janina Klawe, *Teorja animistyczna w etnologii*, Lud XXII, 1923, str. 13 squ.

koje ima izvjesnu ulogu kod dotiranja slavističkih katedara, dobro došlo slavistima u Engleskoj i USA da prionu za posao i da dadu ono što se od njih očekivalo. No tu je odmah došla do izražaja i razlika koja ove dvije zemlje — gotovo dva kontinenta — razdvaja u stručnom i metodološkom pogledu. U USA je lingvistika krenula strukturalističkim putem, u Engleskoj se iznad svega naglašava praktičnost, metodičnost. Ovo se odrazilo i na objema staroslavenskim gramatikama — prvima koje su Englezi i Američani napisali — koje su se u kratkom razmaku jedna za drugom pojavile (a bilo je već i vrijeme, 130 i nekoliko godina poslije Dobrovskog). Luntova (1955, v. rec. u Slovu 6—8, 1957, str. 363—368), koja je s neznatnim izmjenama 1959. doživjela drugo izdanje, počinje svoj predgovor (Preface) riječima »Opisu strukture staroslavenskog jezika zadatak je...« (1. izd. str. VII), dok Nandriš sa Londonskog sveučilišta svoju knjigu (v. gore) počinje (također u Uvodu) riječima »Ovoj je gramatici zadatak da pomogne slušačima slavenske filologije da interpretiraju stare slavenske tekstove i da im posluže kao polazna tačka kod proučavanja povijesti slavenskih jezika« (ib. str. IV). I u tome je sva bitna razlika među njima: Nandriš želi da poučava »sa opisnog i historijskog stajališta, da upozorava na ona redovita podudaranja između fonema srodnih jezika koja, čini se, upućuju na stalne principe koji su aktivni kod lingvističkih promjena«, Lunt je htio dati opisnu sinhronijsku gramatiku, te u predgovoru drugom izdanju kaže da je zadatak koji je sebi postavio u toj knjizi »da prikaže starocrkvenoslavenski jezik kao da ništa ne znamo o onome što je bilo prije njega ili što je došlo poslije njega«¹, te odmah nadovezuje neke od svojih krupnijih postavaka, kojima je na čelu da je »starocrkvenoslavenski jezik bio književna obradba jednog *govorenog* (podvl. moje) makedonsko-bugarskog narječja praslavenskog jezika« (OCS was a literary elaboration of a spoken Macedono-Bulgarian dialect of Proto-Slavic, Preface X). Tu pisac odmah pretpostavlja i nekoliko drugih stvari, tako npr. 1. da je u drugoj polovini IX stoljeća bilo praslavenskih dijalekata koji nisu bili vezani za zapadnu, istočnu ili južnu grupu slavenskih jezika (jer bi inače taj dijalekat valjda nosio oznaku of South-Slavic ili Proto-South-Slavic), 2. da je u to vrijeme bilo jedinstvenih makedonsko-bugarskih dijalekata, i da je i dijalekat koji je poslužio osnovom za staroslavenski jezik bio jedan od takvih dijalekata i 3. da je staroslavenski jezik samo književna obradba jednog takvog živog, *govorenog* dijalekta — a sve to nije tako lako i ne bi bilo tako lako dokazati. Nedostaje nam cijeli niz podataka na kojima bi takve tvrdnje trebale da budu fundirane (apstrahirajući od toga da je podjela na regionalna područja u drugoj polovini IX vijeka bila u osnovnim crtama određena). Spomenut ću samo da ne znamo kolik je i kakav je utjecaj na početke staroslavenskog jezika mogao (preko Metodija) imati slaven-ski govor kojim se govorilo na dvoru kneza Borisa. No to ovdje i nije važno: važno je da je anglosaski svijet poslije Luntove gramatike, koja je izričito strukturalistička i, kako je već Diels utvrdio, za nastavu staro-

¹ Ali dodaje »Although of course I did use smuggled — in information to clarify certain points« (ib.)

slavenskog jezika nepodesna², dobio drugu gramatiku koja je sebi stavila cilj, da tom svijetu na ovom području pruži ono, što za svijet koji se služi njemačkim jezikom znači Leskien, ili Diels.

Glavno je obilježje Nandrišove knjige velika suzdržljivost i ograničavanje po mogućnosti samo na ono što je u nauci — a to je mogla biti i nauka prije dva, tri četiri ili pet decenija — koliko toliko prihvaćeno i uvedeno, što zauzima mjesto uz koje je i u slavenskim i u neslavenskim zemljama vezana izvjesna tradicija. Zato u njoj npr. nema (uopće) posebnog dijela o slavenskim piscima, o međusobnim odnosima između slavenskih azbuka i o postanku, razvitku, glasovnoj i ortografskoj vrijednosti glagoljskih i ćirilskih grafema. Zadovoljava se napomenom koja seže u tridesete godine, da se glagoljica uglavnom osniva na grčkoj minuskuli, a ćirilica na majuskuli (u zagradama dodaje uz prvu *cursives*, uz drugu *uncials*). U azbučnom nizu meće (kao i Lunt) *thitu* iza znaka za *fr̥t̥b*, a kod redakcija (na str. 2) navodi samo *srednjobugarsku, starosrpsku* (Old Serbian), *češko-moravsku i slavenorusku* (Slavo-Russian, u zagradama dodaje: Old Russian), no dalje (npr. na str. 20) ipak ima uz Russo-Slavonic i Old Serbian također Old Croatian (e. g. texts). U obradbi autor se ograničio na kanonsku materiju, pa kako ne uzima u obzir paleografsku stranu, mogao bi prvi razdjeljak (Writing Systems and Sounds) prevariti: u stvari, to je fonetika, jer odmah poslije treće strane počinju Glasovni sustav (4—11), Samoglasnici (12—19), Suglasnici (19—35) i Promjene u scsl. vokalskom sustavu (35—51). U drugom razdjeljku, koji u sadržaju nosi naslov Morphology and Word-Formation (Nauka o oblicima i tvorba riječi) raspravlja se o Imenicama i Promjeni imenica (51—91), Pridjevima (91—103), Zamjenicama (103—120), Brojevima 120—127), Glagolima (127—198), kod kojih se posebno obrađuju Lični glagolski oblici (prez. aor. impf.) 141—147, Načini 147—149, Nominalni glagolski oblici (infinitiv, supin, glag. prilog i *šet̥b*) 154—156, Složeni glagolski oblici 156—158, Glagolski vid 159—165 i Primjeri za konjugaciju 166—198) i Nepromjenljivim vrstama riječi (199—212). Neki su dijelovi metodički odlično obrađeni, tako dio o brojevima i neka poglavlja o glagolima gdje vrlo pregledno daje bogat izbor glagolskih oblika (među njima i

² To se, uostalom, dade naslutiti i iz Luntovih riječi, koji u predgovoru drugom izdanju svoje gramatike (l. c.), među ostalim kaže i ovo: »A comparison of OCS with other languages lies completely beyond the scope of my book, despite the obvious fact that comparison and history are surely the major reasons for studying this dead language. It is my firm belief that a study of the history of any linguistic system can be meaningful only after careful descriptions of two or more different stages. Only then can it become clear what has changed, for only then is it possible to see how each individual element has evolved in all its relationships to other units in the changing system. My aim is to provide one, and only, one term of comparison. It is a valuable term, for it is — in my opinion, I repeat — a dialect form of Proto-Slavic« »samo što nedostaje »a spoken dialect form«, kako bi se očekivalo prema onome što je rečeno gore). Inače, razlike su između prvoga i drugoga izdanja Luntove knjige (osim nekih ispravaka i najnužnijih nadopuna) vrlo male, gotovo nezatne.

takvih koji se inače rjeđe susreću u priručnicima ovakova tipa). Manje se na prvi pogled može učiniti metodičnim citiranje primjera na str. 51—53, gdje se uz nom. sg. pojavljuje sad ovaj sad onaj kosi oblik, a kod rečenica iz Svetog pisma (ugl. u posljednjem dijelu knjige) bolje bi bilo da je uz slavenski tekst dat engleski prijevod a ne odgovarajući citat iz engleske verzije Sv. pisma (koja se često ne poklapa s citatom iz stsl. spomenika).

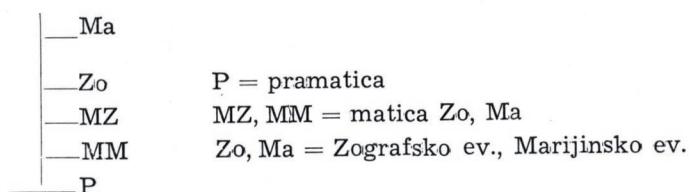
U svojim formulacijama pisac je obično vrlo oprezan, pa za koješta radije kaže da se ne može dati jasna definicija (it is not possible to give a clear definition, 35), ili da mu podrijetlo nije jasno (The origin of the imperfect endings is not clear, 147) nego da se upušta u hipotetska izvođenja (u koja se međutim ipak tu i tamo upušta, ali na području indoevropskog a ne staroslavenskog jezika). Zato mu neke formulacije i neki izvodi djeluju konservativno (tako kada za Kijevske listiće kaže da su diakritički znaci u njima ev. mogli da služe za oznaku kvantitete ili akcenta 9, da su i naglašeni i nenaglašeni samoglasnici imali svoju intonaciju 10, da je genitiv mušk. roda o-osn. za živa bića mogao imati službu akuzativa 60, da prijelaz -os > -ъ u dat. pl. nije dovoljno objašnjen 82, da se »završetkom -ivъ, -vlivъ tvore pridjevi koji izražavaju kakvoću koja je u vezi sa značenjem riječi iz koje se oni izvode« 94, da porijeklo stsl. azъ, ako se isporodi s lat. ego, grč. ἐγώ, nije jasno (is not clear) 105, da je ista tako nejasan i prvi dio rednog broja vbtorъ 124, i sl.). Neke zamršenije promjene (kao npr. kyi) uopće se ne tumače, i to je (za ovakav priručnik) možda najbolje. Kod futura (str. 157) možda je ipak trebalo objasniti razlike između namъ hošteši se êviti Iv. 14, 22 i nenavidêti se načnqtъ Mt. 24, 10, a kod prijedloga mogla se istaknuti njihova iskonski prostorna funkcija (npr. na str. 162—164), ili kod borenie : bbranie (str. 180) razlike, a kod človêkъ dobrъ i človêkъ dobryi (str. 113) da prva konstrukcija znači ne samo man is good nego također (općenito) a good man (za razliku od človêkъ dobryi 'the good man').

Čitaoca bi mogla smesti distinkcija između spelling i writing (tako na str. 38, 42, 59 i dr.), odnosno da se prva oznaka uzima ondje gdje bismo — više neutralno — očekivali drugu, no to, kada se radi o samoglasnicima (osobito onima prednjega niza) u staroslavenskim spomenicima ne treba tako strogo uzimati: tu se pisac u duhu jamačno i sâm priklanja mišljenju što ga je nekoliko godina prije toga izrazio Lunt (the manuscripts contain blunders which not even the most ingenious theory can bring into accord with a plausible linguistic system, 2—3).

Omašaka (realnih omašaka) zapravo je vrlo malo. Omaškom bi se moglo smatrati kada se na str. 85. kod složenica kojima bi prvi dio imala biti glagolska osnova navode oblici koji u prvom dijelu imaju negaciju (nejęsyтъ, nejęvêrъ, nevêglasъ) ili kada se kod mъrѡ-mъreši-mrêti i sl. (na str. 133—134) govori o apofoničkim alternacijama (bolje je, već iz fonoloških razloga, apofoniju odvajati od redukcije). Omaška će za stsl. biti također kada se za prijedlog po navodi kao izvorno značenje »under, below« (str. 203) a primjer se iza toga (po morju hodę) prevodi sa wal-

king over the sea. Jednako neće biti tačno da je *Su* consistent in the use of σ especially on Λ and Π « (str.34), ili da je *zmija* jednako kao i *zmii* značila 'dragon' (str. 56, 57), ili da je *jęti* u osnovi predstavlja -e- stupanj (*j-em-, 170) ili sl., a грѣнаѣарь 'potter' (63) mjesto грѣнѣѣарь bit će obična štamparska greška.

Sve to nimalo ne umanjuje vrijednost ovoj knjizi. Ona će na svojem području i za ciljeve kojima je namijenjena dobro poslužiti, osobito otkako je Lunt u cijelosti ostao kod svojih koncepcija koje su zanimljive i u mnogočem napredne, no, kako i sam kaže, ne mogu nadomjestiti priručnik koji treba da je i deskriptivan i historijski, i da sadrži građu raspoređenu na način koji će biti više prilagođen studentima-početnicima nego onima koje interesira samo sinhrona (no koja sinhrona? radi se o jeziku koji zacijelo nije bio »urkirchenslavisch«, o kojem je maštao Trubeckoj, nego nekakav isprekidani odraz koji je prošao kroz prizmu najmanje jednoga stoljeća) struktura toga jezika. Ne treba se naime zavaravati. Nandriš svojim riječima »the first OCS texts, which are copies of the Cyrillo-Methodian originals« ... na str. 37. zacijelo nije mislio reći da su to bili neposredni prijepisi tih praoriginala: bilo je među njima različitih posrednika, o čemu svjedoči već to, da se na primjer kod Zografskog i kod Marijinskog evanđelja pomišlja na (barem) jednu posrednu maticu i najkoordinatni sustav u koji bi te matice i spomenuti kodeksi (kao njihovi prijepisi) zauzimali otprilike ovakve pozicije

(s kojim se ja uostalom ne slažem: bliže mi je ono što Lunt kaže u bilj. 3. na str. 4. svojega prvoga izdanja).

Značajno je da i Nandriš na nekoliko mjesta (na str. 43, 44, 145. i dr.) ističe bliske veze koje vežu ne samo Marijinsko evanđelje i Kločev glagoljaš nego i Sinajski psaltir te ponavlja za svaki napose da bi po porijeklu (po kopisti, prepisivaču) mogao biti bliz i hrvatskom ili srpskom području (Ma »we may ascribe to him (i.e. to the copyist, add. I) a Serbian origin«, Clo »This changes reveal a Serbo-Croatian or Moravian influence«, Pss. »These spellings seem to indicate that the original of the text was a Moravian or Serbian dialect. The present copy is made by a Bulgarian speaker who introduced characteristics of his own language, str. 43—44). U svjetlu onoga što su o tome pisali Vondrák (LF 44, 1917, str. 51) i — mutatis mutandis — Horálek³, nije se tomu ni čuditi.

J. H a m m

³ K. Horálek, Kořeny charvátsko-hlaholského písemnictví, Slavia 19, Prag 1949—1950, str. 287.